

# REFLEXIONS SOBRE ELS ELEMENTS DE CULTURA POPULAR DE POSSIBLE ORIGEN MALLORQUÍ A LA MARINA (PAÍS VALENCIÀ)<sup>1</sup>

Joan-Lluís Monjo i Mascaró

*Centre d'Estudis de la Repoblació Mallorquina*

Els ha agradat ferm que jo elze digués en la plàtica que  
elze saludava come germans meus per la fe i per la sanc,  
come desxendents dels mallorquins que la primeria del  
sigle XVII vengueren a poblar aquesta vila.

Antoni M. Alcover, *BDLC*, X, 1918.

Al segle XVII va tenir lloc un important moviment migratori des de les illes Balears cap al Regne de València, empès per l'efecte de cridada que suposà la necessitat de repoblar les terres que havien quedat despoblades després de l'expulsió dels moriscos el 1609. L'arribada d'illencs possibilità donar un primer pas cap al redreçament demogràfic d'un extens territori valencià, en què destaquen, pel que fa al grau d'intensitat, les comarques de la Marina, el Comtat i la Safor, sense oblidar, encara que en una posició més secundària, altres territoris, com ara, la Ribera, la Foia de Bunyol o la Vall d'Albaida.

Generalment hom parla de «la repoblació mallorquina», ja que Mallorca va ser l'illa que es va veure més afectada per aquest moviment, i molt especialment les viles d'Artà, Lluçmajor, Manacor, Pollença i Santa Margalida. En aquest context predominà un tipus d'emigració de tipus familiar i irreversible, amb una clara intenció d'arrelament en el territori d'acollida a través molt sovint de xarxes familiars o grupals. Aquestes pautes podrien explicar determinats fenòmens culturals i lingüístics que s'han pogut detectar posteriorment, sobretot en la zona on hi hagué un assentament més intens.

Precisament, en una de les obres historiogràfiques més primerenques en què es tracta el repoblament, el volum dedicat a les Illes Balears de la col·lecció *España, sus monumentos y artes, su naturaleza e historia* (1888), ja es parlava d'una herència

---

1 S'han modificat els objectius d'aquesta comunicació, que inicialment havia de ser presentada també per Miquel A. Flores i havia de donar a conèixer les conclusions del projecte «Rapa moixetes» de recerca i catalogació de materials folklòrics de Santa Margalida (Mallorca) i de Tàrbena i Xaló (País Valencià) que duagué a terme l'Associació d'Estudis «Grup Alacant» entre 2006 i 2008 i que rebé una borsa d'estudis de l'IRMU el 2007.

cultural derivada d'aquest fet històric, manifestada en la llengua, en l'onomàstica i en certs aspectes etnogràfics:

*Con motivo de la expulsión de los moriscos de Valencia [el virrei de Mallorca, Joan de Vilaragut, baró d'Olocau] había de atraer a su despoblada baronía de Olocau multitud de familias isleñas, reclutadas á fuerza de dádivas y promesas, merced á la escasez de los tiempos, tanto que aún existe allí pueblo que por su lenguaje, apellidos y tradiciones pasa por colonia mallorquina* (Piferrer-Quadrado 1888: 479).<sup>2</sup>

La dialectologia és potser la disciplina que més prompte es va fixar en aquest fet històric. Ja en el *Diccionario* de Madoz (1987 [1845], II: 157) s'assenyalava que, pel que fa a Tàrbena, «*expulsados los moriscos en 1610, fue poblada por mallorquines, como lo convence su idioma particular, que aún conservan algo modificado*». Però el fet que inicialment es destacàs exclusivament la isoglossa de la persistència de l'ús de l'article definit /s/, reduït a la primeria del segle XX a la Vall de Gallinera i a Tàrbena (actualment, només a Tàrbena), degué ajudar a estendre la falsa imatge que la influència mallorquina era tan sols un fenomen local. Així, hom parlava inicialment de la *colònia mallorquina* o del subdialecte *mallorquí* o *salat* de Tàrbena i de la Vall de Gallinera.<sup>3</sup>

Tanmateix, les investigacions de Costa (1977, 1977-1978) i posteriorment de Mas-Monjo (2000, 2002b, 2004) i Mas-Monjo-Mas (2007, 2008, 2010, 2011) en el camp de la història, han contribuït a eixamplar la visió que es tenia del fenomen de la participació de les Balears en el repoblament valencià. S'ha vist que no es tractava d'un fet tan anecdòtic, circumscrit només a un parell de localitats. Paral·lelament s'han ampliat també els camps d'investigació i s'ha encetat una possible línia per a l'estudi en què l'element balear es té en consideració per a entendre la realitat valenciana meridional.

---

2 Sorpren el grau de rigor de les dades exposades en aquest apartat, poc conegut, en què s'aporta una informació a què hom ha arribat molt posteriorment i encara de manera parcial en certs aspectes.

3 Vegeu Barnils (1912), Veny (1974, 1978). Molt significativa és la presència d'aquest subdialecte en els mapes dels dialectes catalans ja des dels primers estudis, com ara el Mapa del domini català de Pere Barnils (1919) i en el llibre de referència clàssic de Joan Veny, *Els parlars catalans* (1978). Actualment sol mantenir-se aquesta informació, sense les esmenes que ha aportat la bibliografia posterior.

Així, pel que fa a la dialectologia, les aportacions sobretot de Colomina (1985, 1986) i posteriorment de Beltran (1999, 2005, 2012), Beltran-Herrero (2012) i Giner (2013) han estat determinants a l'hora de considerar l'influx insular en el valencià meridional.<sup>4</sup> Ha estat especialment important l'estudi de l'onomàstica, que s'ha fet servir com a eina auxiliar important a l'hora d'identificar la procedència dels repobladors siscentistes, i sens dubte constitueix un dels testimonis vius més evidents del repoblament.<sup>5</sup>

Així mateix s'han tractat diversos aspectes de tipus antropològic de possible vinculació amb el repoblament—o almenys s'han suggerit—, per exemple, les devocions populars (Obrador 1952: 172; Mas-Monjo 2002: 137-139, Monjo 2007); l'arquitectura popular, concretament l'ús de la pedra tosca (Costa 1977/78: 91); la gastronomia, especialment el tema de l'elaboració de la sobrassada (Mas-Monjo 2002: 133-135, Monjo 2004, Costa 2009); el fenomen dels *rabuts* 'xuetes' (Monjo-Mascaró 2007); certes pràctiques de la viticultura (Martín 2011: 72-73 i Martín s/d):

Un factor cultural en la creació d'aquesta població de viticultors menuts va ser la repoblació d'algunes comarques valencianes per mallorquins (el Comtat, les Marines, la Canal de Navarrés, la Vall d'Albaida, la Foia de Bunyol, el Camp de Túria principalment). Els mallorquins eren viticultors experimentats, la varietat giró (garnatxa negra comuna), va ser plantada per ells a aquestes comarques. La seva posició a la nova destinació del Regne de València com a explotadors de parcel·les menudes, era ben coneguda per aquests nous valencians, doncs (*sic*) era una experiència pareguda als llocs d'on havien sortit.

És a la Marina el territori valencià on es detecten més paral·lelismes amb les Balears, tot i que no sempre podem corroborar la certesa que efectivament tinguen l'origen en el repoblament del segle XVII i no es deguen a la filiació cultural i lingüística comuna que uneix els valencians i els balears i que, per tant, puguen tenir una arrel més antiga, o fins i tot siguen el resultat d'un continuïum determinat per l'espai. És clar que no es poden formular conclusions massa categòriques, deixant-nos dur només per impressions, i cal deixar la porta oberta a posteriors investigacions que puguen aclarir d'una manera més científica els suggeriments que suscita observar aquesta familiaritat que detecten els mallorquins qui visiten la Marina, o a l'inrevés. Vegeu, si no, aquestes observacions referides al fons toponímic i extensives a altres àmbits:

---

4 Dins aquesta mateixa línia cal tenir en compte la tesi de Joan Giner «El parlar de la Safor» (2016) en què s'analitza l'element mallorquí a la Safor. Una part de les conclusions es donaren a conèixer en el seu estudi monogràfic de la Valldigna (Giner 2011).

5 Vegeu, com ara, Costa (1977-1978), Mas-Monjo (2002a, 2003), Mas-Monjo-Mas (2007, 2011) i Monjo (2010).

Històries comunes haurien de fornir toponímies comunes [...] Ara, quan comparem els registres marinenes i mallorquins trobem molt menys topònims que llinatges comuns, com si la resistència a la innovació fóra més obstinada en uns que en altres [...] És clar que la major part del fons toponímic comú prové del Principat i no fa més que confirmar la unitat lingüística dels Països Catalans. Jo diria, tanmateix, que a la Marina i a les Illes hi ha més *pedrisses, rotes, sorts i torrents*, p. e., que en altres contrades (Rosselló 2003: 643).

Afinant més es podrien treure altres paral·lelismes entre la Marina i les Illes, que si poden ser deguts a la semblança dels paisatges físics, també és cert que han pogut ser potenciats per la immigració insular. Pensem en l'ús tradicional que tant el pagès mallorquí com el camperol de la Marina fan de certes pseudoalgues marines per a obtenir el fem; i que si Mallorca és l'«illa dels molins de vent», aquestos artificis són igualment nombrosos des de Dénia fins a Calp; i que l'explotació del *marès* mallorquí és similar a la de la *tosca*: es tracta de la mateixa pedra, utilitzada tant en la catedral de Mallorca com en l'església de Xàbia (Costa 1977/78: 91, nota).

En el present escrit ens referirem a l'influx balear en un àmbit de la cultura popular: l'etnopoètica. Si més no, farem unes reflexions sobre aquest tema a partir de treballs precedents, amb algunes aportacions noves, a l'espera d'un treball més exhaustiu.<sup>6</sup> Hem agrupat els materials que donarem a conèixer en dos tipus: per una banda, la producció etnopoètica que reflecteix l'alteritat, i per altra banda, la producció que té un cert parentesc amb Mallorca.

### *1. La producció etnopoètica que reflecteix l'alteritat*

L'arribada massiva d'emigrants en un determinat territori sol generar recel per part de la comunitat receptora, sobretot si han vingut espitjats per una motivació econòmica o si hi ha diferències religioses, culturals i lingüístiques marcades. En el cas de l'emigració mallorquina, tot i que les dissemblances no eren importants i la tendència general era l'assimilació, hi ha una sèrie de factors que afavoriren la creació d'una identitat diferencial, com ara, la tendència a l'establiment en poblacions en què hi havia un predomini d'emigrants del mateix origen, el caràcter marginal d'una part d'aquests llocs d'assentament i certs comportaments d'autosegregació —almenys en les primeres generacions—, com la solidaritat de grup o l'endogàmia. Amb el pas del temps, les poblacions que han conservat més característiques lingüístiques i culturals d'origen balear solen ser també les que han mantingut més temps la memòria de l'origen insular i

6 Ens referim concretament a la comunicació inèdita de J. L. Monjo «La tradició rondallística de Tàrbena davant del corpus alcoverià: un estudi comparatiu», presentada al Congrés de Rondallística: Rondalles de Mallorca, Rondalles del Món, celebrat a Palma del 28 al 30 de novembre de 1996, i a les dades contingudes a Monjo (2001), Mas-Monjo (2002: 98-113, 135-137, 153-155) i Monjo-Flores (2010: 104).

són també les que solen tenir un tractament folklòric marcat a causa d'aquest tret identitari diferencial. Ens referim concretament a les poblacions de Pedreguer, Tàrbena i la Vall de Gallinera (a la Marina), i Fageca, Famorca, l'Orxa i Tollos (al Comtat).

Existeix una explicació llegendària del fet històric de la repoblació a partir d'una suposada barata dels colons illencs per porcs. Es tracta d'una història difamatòria que s'aplica concretament a Tàrbena i a l'Orxa, i que ha generat en el cas d'aquesta darrera població el gentilici burlesc de *baratats*, i l'expressió «Passa gorrí, passa mallorquí». Vegeu una mostra d'explicació d'aquesta llegenda a través d'un informant de Callosa d'en Sarrià (Mas-Monjo 2002: 102-103):

[¿D'on vénen els tarbeners?] De Mallorca. Diuen que va ser una barata de cerdos. Que vaen anar uns mallorquins i vaen fer Tarbeneta [=el Poble de Dalt], que està dalt. [...] Allò és la primera Tàrbena. Va anar un tio en cerdets, de Mallorca, i allí va fer una barata; i va fer: –Mira, pues em quede ací– i es va quedar el mallorquí ixe allí. I per això els tarbeners parlen com els mallorquins: “sa, sa sa sa...” De Mallorca. ¡Tàrbena es va fer de una barata de cerdos! Ells no volen, pero va ser de una barata de cerdos. [...] El primer poble va ser allò; de la barata de cerdos vaen fer unes casetes. [...] Com era raça mallorquina, pues... I allí naven creant-se gent.

Una variant d'aquesta llegenda, que sovint sol complementar-la, justifica aquesta ascendència forana per un desterrament de presos o bandolers, desterrats a territoris aïllats. Vegeu si no aquesta explicació referida a l'Orxa d'un informant de Beniarrés (Monjo 2001: 136; Mas-Monjo 2002: 102):

Segons la versió que ha sentit jo un poc sobre la història, esta zona estava despoblada, ¿m'entens?, en el 1200, 1300 (o 900 o 800. No ho sé: les cifres, les fetxes...) van agarrar i van dir:

–Estes persones, les tirem pac allà i colonitzem allò, donant-los terra o algo a canvi de que vullguen viure de la terra o tal –llevant lo que els molestava un poc en part, que els molestava allà: que no era gent que s'adaptava. I van dir: –Estos, com si els hagueren dut a una isla –o a on siga.

I van dir: –¡Apanyeu-se-les ahí com pugueu!

I d'ahí ve la mescla d'apellidos, que p'a un poblet molt xicotet, té molt Bonet: molts apellidos que no contrasten en el resto d'esta zona.[...] Els van enviar deu famílies, quinze famílies; i d'ahí va començar lo que és l'Orxa.

Potser aquest relat té un origen antic, gestat fins i tot en dates pròximes a la repoblació, tergiversant les dades històriques, com dona a entendre possiblement aquesta referència del *Báculo pastoral de la parroquia de Benisivá*, que redactà Mn. Josep Guillem a partir de 1762, tan sols un segle i mig després de l'inici de la repoblació:

*Quedó esta parroquia [de Benissivà], (i Valle) [de Gallinera] por la expulsión casi desierto i fue preciso buscar pobladores, por lo que inmediatamente a esta expulsión procuró el Duque de Gandia hazer traer los Mallorquines, valiéndose del Virrey de Mallorca, que embió, según disen, 150 familias de aquellos que pudo obligar en justicia a venir, o ser trahidos (la cursiva és nostra).<sup>7</sup>*

La memòria de la repoblació sovint ha estat un retret adreçat a les poblacions on es feia més palesa l'ascendència insular, unit a diverses connotacions estereotipades que al·ludien les idees d'endarreriment, misèria, aïllament muntanyenc, parlar estrany. Així, el gentilici *mallorquí* es feia servir popularment com a renom dels habitants d'alguns pobles (Famorca, la Vall de Gallinera), al mateix temps que altres malnoms com *garrut* (aplicat sobretot a Fageca) o *boçal* (Pedreguer). Vegem l'explicació que ens forneix Mn. Martí i Gadea de l'apel·latiu *boçal*, ben característica del seu estil (Martí 1906, 1: 29):

En eixa vila del Marquesat de Denia [Pedreguer], se pòsen ells mateixos el mòt o mal nòm de *bosals*, que equival a sencills ó planòts; pero únicament s'els pòt aplicar en gíneral á la seua falta de cultura en lo tracte social y sobre tot al llenguatge, que conserva moltes reminiscències del mallorquí, com á que descendixen casi tots ells de Mallòrca; perque en lo demás están pròu llestos y espavilats.

En el camp de la rondallística es detecten determinades bertranades que en el cas de Tàrbena poden arribar a constituir cicles, en què a banda del tòpic acostumat de 'beneitura col·lectiva', se suma l'escarni del parlar mallorquinitzant *tarbener*, que s'imita de manera jocosa. Vegeu com a mostra aquesta contalla redactada a partir d'unes notes preses d'un informant de l'Alfàs del Pi, on es treu a col·lació l'estupidesa de confondre la mar amb una bassa (Monjo 2001: 150, Mas-Monjo 2002: 154):

Una volta un de l'Alfàs i un de Tàrbena varen anar a l'Albir a vore la mar. I diu el de l'Alfàs:

—¡Mira, la mar! ¡Que bonica es veu!

I el de Tàrbena va i amolla:

—¡Quina *sabassota* més grandota! ¿An deus estar *sa taponera* [/s'estaponera]?<sup>8</sup>

La imitació burlesca d'unes determinades característiques d'un parlar a través de certes frases estereotipades constitueix tot un gènere de tipus folklòric, anomenat *xant*

---

7 Seguim la transcripció de Vicens (1983: 20).

8 Amb certs paral·lelismes en la tradició catalana, com ara, en la contalla de la bassa de Calaceit (Quintana 1995: 241). Pot ser que aquest tòpic estiga emparentat amb el tipus ATU 1290.

en el volum dedicat als gèneres menors de la col·lecció *Bllat colrat!* A la Marina es documenten befes que retreuen els trets mallorquinitzants més marcats; com ara, l'article *es, sa* de Tàrbena: «Sa burra s'espixorra per sa costereta avall» (dita a Bolulla) o «Baix de la sapenyeta està la sacanterelleta» (dita a Castells)<sup>9</sup>, o la pèrdua de la *-r* final dels parlars de Bolulla: «El senyôretô va pel carrê Majô tocant el tambô, ¡i fa una remô!» (dita a Tàrbena) i de Pedreguer: «A Pedreguê tot ho saben fê: saben escurâ, ·granâ, i treure els gossos a cagâ» (dita a Benissa)<sup>10</sup>. Un altre recurs és l'atribució de l'ús de formes lèxiques estraforàries, a través d'un recurs faceciós de construir una perífrasi basada en la metonímia.<sup>11</sup> Com ara, popularment a Callosa hom diu que a Tàrbena es fan servir els termes *sa tirallargues* o *sa saltamàrgens*, per a dir 'escopeta' i 'gos'.<sup>12</sup>

## 2. La producció etnopoètica que té un cert parentesc amb Mallorca

Sense ser presa de la idea romàntica d'una suposada “tradició” portada pels colons del segle XVII i heretada secularment de pares a fills, ens trobem en el dilema de considerar com a veritable llegat cultural insular el material etnopoètic de què hi ha més paral·lelismes a les Illes que no pas al País Valencià. Les mostres són tanmateix molt escasses; n'esmentarem les que considerem més segures. Per un costat, tenim la popularíssima tornada de la *cançó de les panades*, un cant d'acapte característic del cicle de Pasqua, a Mallorca i Menorca, conegut també com a *goigs de Pasqua*, *cançons de captar panades* o *Deixem lo dol*,<sup>13</sup> que Mn. Alcover recopilà el 1918 a Alpatró (Vall de Gallinera) ja com un text descontextualitzat, i per un altre, reproduïm una de les versions d'una cobla coneguda a la tradició tarbenera (Perea 2002, Monjo 2009: 83):

¡Deixem lo dol,  
cantem amb alegria!  
Anirem a donar  
les Pasquës a Maria.

9 La imatge popular de l'article salat sol ser una prefix que precedeix agramaticalment les paraules, provocant aglutinacions (sabassota, s'estaponera, s'esdona, la sacasa, la s'escorbella). Aquesta informació estereotipada en alguna ocasió ha provocat confusions als investigadors no avesats.

10 Monjo (2001: 147), Mas-Monjo (2002: 107-108), Sanchis (1982: 50-51).

11 Observem aquest mateix recurs, com ara, en el context de la rondallística en les versions del tipus ATU 1562A, en què un personatge pedant inventa designacions destrellatades per a certs elements quotidians. Per exemple, l'equivalent de 'gat' pot ser el babà que caça les rates (Banyeres, Verdú 2001: 89-96) o lo xampa-la-rata (Montrebei, Quintana 1997: 202-203).

12 Monjo (2001: 140-141), Mas-Monjo (2002: 105-106). Devem aquesta informació a Vicent Beltran.

13 Vegeu, per exemple, Massot i Planes (1984: 339-356, 352-355).

Xiquetes, filau, filau,  
que la camisa se'n riu  
i si no l'apedaçau,  
no ·riba al cap de l'estiu.

El caràcter fossilitzat d'aquest darrer text es fa palès per la presència del sufix verbal –*au* d'imperatiu i d'indicatiu, un arcaisme característic del balear, desconegut en el parlar tarbener actual. En altres versions hi ha en canvi la forma lèxica fossilitzada *islotes* < *al·lotes*. L'ús de l'article literari demostraria la pertinència del text a la tradició tarbenera, en què el registre literari del cançoner rebutja l'article *es, sa*; en canvi, en les cançons importades en el segle XIX de Menorca, a través del contacte que féu possible l'emigració a Algèria, es manté l'article salat i altres formes dialectals balears, volent fer evident el seu caràcter forà (Menages-Monjo 2007: 183-184, Monjo 2009: 291-293).

En la majoria de casos, però, ens trobem davant de materials en què es detecten certs elements de possible origen insular. En aquest cas es podria parlar d'una recialla, com a resultat de l'adaptació de materials procedents de les Illes a la realitat valenciana, o potser per la mallorquinització de materials folklòrics valencians amb determinades expressions locals d'origen insular.

És el cas, per exemple, de la cançoneta que acompanya el joc per a acaronar el infants, que en un redol de pobles de Marina i el Comtat presenta la fórmula «rapa moixetes/muixetes», conservant potser de manera fossilitzada la forma mallorquina *moix 'gat'*. Aquesta suposició es basa en què aqueixa variant apareix en poblacions amb una repoblació mallorquina molt intensa, com Fageca, la Vall d'Ebo, Beniaia (Vall d'Alcalà), Benirrama (Vall de Gallinera), Tàrbena, Xaló o Llíber, i contrasta amb les versions dels pobles de l'entorn –on apareixen les variants (a) *rapa manetes* o *rapa mixetes / mixineta / mixinetes / mixonetes*– i s'acosta a algunes insulars, com les d'Artà, que fan “rapa, rapa, moixeta” (Gili 1996: 26, Ginard 1981: 19). Vegeu les versions de Fageca i de Tàrbena:

Rapa moixetes,  
el gatet s'ha menjat les sopetes,  
no n'ha deixat cap.  
¡Xap, xap, xap!

Rapa moixetes,  
que són guilopetes,  
el gatet s'ha menjat les sopetes  
de pa i vi.  
¡Pega-li! ¡Pega-li! ¡Pega-li!<sup>14</sup>

---

14 Comunicades per Isabel Sanxo i M. Lluïsa Mascaró (Mas-Monjo 2002: 136-137, Monjo 2009: 232).

Tanmateix podria posar-se en dubte que hi hagués una recialla lèxica mallorquina, si tenim present que l'arrel *moix* / *muix* referida al gat és coneguda també dins les terres valencianes. Així, el *DCVB* (s.v. *moixo*, p. 490a) atesta la forma *moixo* com a nom infantil del gat al Nord valencià. Reapareix en el valencià meridional, a Crevillent, amb la variant *muixo*<sup>15</sup>. Per altra banda, també la paraula *muix* es fa servir per a cridar els gats en alguns punts del País Valencià (*DCVB*, s.v. *muix*, p. 640a). Per tant, no ens ha d'estranyar que espigolant versions d'aquesta cançoneta, es registren variants amb l'arrel *moix-*, *muix-* en pobles no necessàriament afectats pel repoblament mallorquí, situats a la Ribera Alta, la Costera, la Vall d'Albaida, el Baix Vinalopó i el Baix Segura (Monjo 2009: 231-232). Per tant, només ens restaria proposar que el mallorquinisme lèxic consistís en la conservació en un redol de pobles d'un terme antic valencià, hui residual, per l'efecte de l'homonímia interdialectal, o per reforç que suposà el parlar dels emigrants illencs.

Un cas similar seria el nom del joc d'amagar-se i buscar-se, que és conegut com a *jugar a conillons* a Tàrbena, la vall de Seta, i en punts de la Marina Alta (Veny 1984: 238, Colomina 1986: 672, Beltran 2005: 172), coincidint amb el mallorquí (*conillons amagats*, *conillons a amagar*, *conillons d'amagar*; cal llegir/*conións*/, /*cunións*/). Tot i que a l'actualitat, la cançoneta que acompanya el joc fa servir el nom més estès en valencià: «conillets a amagar», el folklorista Adolf Salvà recopilà al primer terç del segle XX la versió antiga tarbenera, en què apareixia el nom tradicional del joc (Salvà 1988: 60):

Qunillons [a] amagar,  
q[u]e la llebra va a cassar,  
de nit i de dia,  
fentlifòc a l'abadia.  
Tin, ton! Pega fòc al torn!<sup>16</sup>

A més, aquesta versió presenta formes originals dins del context comarcal, potser emparentades a certes versions illenques, com ara, aquestes de Capdepera i Sineu, quant a la seqüència «en sa nit i en de dia / pega foc a la caldia. / Tun, tan! Quina hora és?», «en sa nit i de dia / toquen a l'abadia» (Alzina *et al.* 2003: 103-104, Ginard 1981: 9).

Pel que fa als gèneres narratius, se'ns presenten també determinats elements que susciten la possibilitat d'un vincle amb la cultura popular, amb els mateixos interrogants. Per exemple, és interessant la mitificació d'en Miquel Monjo, un

15 Deven la informació a en Vicent-Josep Pérez.

16 Respectem la grafia del manuscrit original, que hem consultat per gentilesa del professor Jordi Colomina.

personatge històric perfectament documentat, nascut a Santa Margalida (Mallorca) i assentat a Tàrbena (la primera atestació documental seua és del 1621). És el protagonista de dues llegendes, cosa que li permeté passar a la posteritat dins la memòria col·lectiva. En una apareix com un milhòmens que desafia la prohibició religiosa de caçar la nit de Tots Sants i veu una aparició fantasmagòrica, suposadament en el punt que encara rememora el seu nom (*estossalet d'en Micalet Monjo*) i l'altra es presenta com l'«home de la lluna», un argument ben documentat arreu (RondCat C-751E\*). En aquest és clar que no es poden considerar els arguments com a «mallorquinismes», però el fet que tinguen com a protagonista un personatge mallorquí concret, possiblement molt popular, ens fan pensar que en efecte es devien contar a Tàrbena contemporàniament a aquest.

No és estrany que les fórmules que es fan servir en els contes a voltes mantinguen fixades solucions lingüístiques arcaiques, desconegudes en la parla quotidiana; com és el cas de la frase que acompanya les versions tarbeneres del tipus ATU 124: «Pixau i cagau, que ma casa mai cau», on la rima aida a mantenir l'imperatiu en *-au*, característic actualment del balear. Per força ens recorden les frases formulístiques del mateix argument arrel·legades a Mallorca: «Pixau i quigau, que la meua caseta no cau», «Brufau, pixau i cagau, que la meua caseta no cau» (Alcover 2006: p. 120-121). En altres textos els elements fossilitzats apareixen en la interpretació de determinades seqüències narratives per part dels contaïres, que utilitzen formes específiques del registre de les rondalles; com ara, la paraula *dormisson* 'somnífer', considerada exclusiva de les Balears (DCVB, s, v, *dormissò*, p. 578), que documentàrem en una versió del tipus ATU 425B.<sup>17</sup>

En altres casos el lligam amb Mallorca és suggerit per la presència de determinades formes onomàstiques característiques. Com ara, en *Pere Tort*, un nom rondallístic mallorquí, present en les versions del tipus ATU 851 (Alcover 1986: 74-95) que reapareix en la tradició tarbenera com a nom tòpic que designa la figura del beneït (vegeu, com ara, l'exemple editat dins Diéguez i altres 1999: 17-22). És interessant així mateix el nom popular d'un ser fantàstic del tipus de les encantades conegut a Teulada, *la Jonaina* (<Joanaina), (Borja 2005: 35-36), que manté un nom femení típicament mallorquí; com possiblement també la forma *Pere-Joan*, present en una cançó popular de la Marina Alta, que, tot i no ser exclusiva de Mallorca, era molt característica de l'onomàstica dels repobladors mallorquins (Monjo-Mayor 2004: 25):

---

17 Es tracta de «Sa caseta de sa Tramuntana», contada per la Carme SoliveresCifre, la qual assegurava que la paraula *dormisson*, encara no era viva actualment, ella la feia servir perquè era la que deia la persona que li havia ensenyat el conte. En la versió literària d'aquest text, editada dins de la col·lecció Aladroc de l'Institut d'Estudis Juan Gil-Albert de la Diputació d'Alacant (2015), s'ha respectat aquesta forma.

El ti Pere-Joan de Llíber  
és un home molt honrat,  
de tant de tocar les dones,  
la cabota s'ha pelat.

La Pere-Joana anava pel poble,  
la Pere-Joana, vestit de soldat,  
la Pere-Joana, més erta que un orgue,  
més erta que un orgue, vestit de soldat.

En l'àmbit de les creences s'observen també certes reminiscències interessants que demostren una afinitat cultural molt pregona, tot i que cada vegada més esvaïda. Com ara de les *mòpies* i de les *xibeques*, considerats com a animals imaginaris a Mallorca, relacionats amb el joc burlesc d'anar a caçar-los, amb què hom pretén enganyar les persones ingènues, ha quedat l'adjectiu *mòpia* a Xaló, amb el significat de 'beneita', atestat també a Mallorca, i l'expressió *agarrar xibeques* a Tàrbena, amb el valor de 'estar feble per la fam o el cansament, tenir al·lucinacions'<sup>18</sup>. Més suggestiva és la presència de l'expressió *eixir por* de Tàrbena o *eixir la por*, de diverses poblacions de la Marina Alta, que es fan servir per a designar un 'fet paranormal' o un 'fantasma', paral·lelament a l'expressió *sortir por* de Mallorca; vegeu, per exemple:

A Mancor un temps hi havia una casa que hi *sortia por*. Hi sentien es vespres un rebombori feres de cadenes qui rossegaven, bigues qui cruixien, parets qui, potades i corregudes damunt es sòtil, lo mateix que si hi passàs un regiment. Aviat ningú hi volgué estar, en aquella casa, i romangué tancada (Alcover 1989: 10; el subratllat és nostre).

Cal dir que a la Marina l'expressió pot tenir diverses accepcions. En algunes localitats conserva el significat de 'fet paranormal, fantasma' (com ara, Tàrbena, Parcent, Castells, residualment a la Vall de Gallinera); en altres perviu com a fórmula per a fer por a les criatures (com ara, a Pedreguer, la Vall de Gallinera, Pego); en altres es confon amb el concepte de *bubota* –i totes les seues variants, com ara, *bu(m)berota*, *mumorota*, *marmota*– 'persona disfressada per a fer por', sovint amb la finalitat de facilitar un acte delictiu, normalment un adulteri o el contraban (com ara, a Xaló, Teulada, Altea)<sup>19</sup>.

18 Vegeu el *DCVB* (s.v. *mòpia*, p. 562a; s.v. *xibeca*, p. 936); Munar (2003: 43-44); Menages-Monjo (2007: 168). De Xaló devem la informació a en Josep Mas.

19 Seijo (1979: 11-24, 77-80), Capó (1994, 1, 61), Beltran (2011: 140-141), Gisbert (2008: 15-24), *ALDC*, III, p. 581. Fonts orals: M. Lluïsa Mascaró (Tàrbena), Josep Mas (Xaló), M. José Verdú (Castells), Mercedes Comes (Parcent), Àngel Seguí (Vall de Gallinera), Joan Ivars (Teulada).

Tot seguit reproduïrem explicacions en què es fa ús d'aquesta expressió; en els dos primers casos rep el significat de 'fet paranormal', vinculat a la creença en el més enllà o a l'*esperitisme* 'màgia'; en el tercer designa una 'persona disfressada per a fer por':

Pues quant en J. M. venia a emblanquinar a casa, o a empaperar, no sé què feen, pues contava que s'escala de ma casa... S'escala de ma casa ara no està igual que estava [...], antes anava recta. I es veu que antes va faltar un xic jove i es garbell estava penjat en es capdemunt de s'escala. [...] I es garbell sempre està a s'escala des capdemunt: es clau es va trencar i es garbell va començar, ¡pitipom!, ¡poom!, escales avall [riu], i es pensaven que els·*aeixia por* i vaen mudar s'escala. Jo això sempre ho ha sentit contar [...] Vaen obrar: en ves de recta la vaen fer de una atra llei (això contava aquell). Perquè es ruído des garbell, es pensaven que els·*aeixia por*: los eixia aquell xic jove que s'havia mort.<sup>20</sup>

El mas de la Por, allò va ser aquella que tenia esperatisme. [...] Era una que fea de monja, ¿veus? [...] I és que antes venien moltes monges a demanar i sempre en venien dos i replegaen: una li donava un setrilet d'oli, l'atra no sé què... [...] I eixa venia a soles. Va vindre una volta a soles i es va quedar a ca ma tia. I anava una atra xica amb ella que no anava vestida de monja. I després, prompte prompte, vaen dir: "Mira, han·nat... És esperatista." Perquè, lo que fea: anava la guàrdia civil i li reballava cadires. I tot·nava per dalt del cap, i tot volava. I això de seguida ho vaen llevar. La guàrdia civil ho vaen tirar; no sé pac an degué tirar ella. Però això era esperatisme?<sup>21</sup>

Sussuía á voltos que'l contrabando tenia que ser transportat á una casa del poble ó de les afores, y entonces, pera allunyar á la gent de la proximitat d'aquelles, y encara dels camins per ahon tenien de passar, *eixien fantasmes* d'ordinari ben guardades per els que armats de trabuchs no's donaven á vistes. Assó, naturalment, alarmava á les persones, que s'abstenien de passar durant algunes nits per el puesto perillós. Es doná'l cas (era jo xicotet) d'*eixir una por* de dia en el camí que va als Archs, per davant del cementeri; propet d' éste, damunt d'un marge, á la vòra d'aquell, apareixia una senyora molt alta, ab vestit de seda, si mal no recòrde de color vèrt, y sombrero al cap. Si les veus per mi ahuides no mentiren, encara viu el que aixina es va disfraçar per espay de dos dies (Martínez, 1987, I: 79-80, el subratllat és nostre).

Tanmateix, una vegada més hem de tenir molta cautela a l'hora de considerar aquesta accepció de la paraula *por* com a mallorquinisme. En primer lloc s'ha de tenir en compte que el *DECat*(s.v. *por*) la considera pròpia de tot el domini lingüístic, tot i que les mostres siguen més evidents a Mallorca, la Franja d'Aragó, el Pallars, el País Valencià (sobretot al sud) i el Rosselló. En alguns casos es tracta de meres pervivències en la

20 Explicat per en Nazari Lledó Molines (1966), Tàrbena, el 15 de febrer de 2014.

21 Explicat per la Maria Cervera Boronat (1932), Alpatró (Vall de Gallinera), el 19 de juny de 2016. Feia referència al mas de la Por, situat entre Benimarfull i Planes.

toponímia, que Coromines considera com un indicati d'un possible ús antic en aquest sentit. Per altra banda, si estudiem la forma *por*, *paor* o *home de la por* amb el valor de 'ésser fantàstic per a fer por a les criatures' (segons el DEcat, s.v. *por*; ALDC, III, s.v. *el papu*), l'extensió és encara major, ja que ateny quasi tota Catalunya, sobretot la vella, el Matarranya, a més de la Marina. Així mateix, podem retrobar la mateixa accepció de 'fantasma', 'ser fantàstic', 'fet paranormal' per a la paraula *paur* tant en aranès com en la resta de l'occità pirinenc (Coromines 1990: 659, De Marliave 2005: 236). Ens trobaríem, doncs, amb un altre possible cas de reforç cultural per l'efecte de l'emigració mallorquina.

L'arribada massiva d'emigrants balears al regne de València durant el segle XVII contribuï a l'extensió i al reforçament de la llengua catalana a les comarques centrals, i féu de contrapès de front a l'entrada de repobladors castellanòfons, especialment importants a les comarques limítrofes amb Castella i Aragó. Suposà una nova saba d'arrel catalana, molt evident en l'onomàstica i en el parlar valencià centromeridional, especialment conservador. Tanmateix, no sempre és fàcil detectar el llegat cultural del repoblament, si atenem als particularismes, sovint s'hauria de parlar amb més seguretat d'un possible reforç d'elements arcaïtzants i residuals en el context valencià.

## REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ALCOVER, A. (1986<sup>7</sup>): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'en Jordi d'es Racó*, vol. 16, Palma, Moll.  
 – (1989<sup>20</sup>): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, vol. 24, Palma, Moll.  
 – (2006): *Aplec de Rondaies Mallorquines d'En Jordi d'es Racó* (a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Giscafrè), vol. 1, Palma, Moll.  
 ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol., Palma, Moll.  
 [ALDC] V. VENY, J.; PONS, L (2006)  
 ALZINA, C. et al. (2003): *La cançó tradicional a Capdepera*, Palma, Documenta Balear.  
 BARNILS, P. (1912): «Zur Kenntniseiner Mallorkinischen Kolonie in Valencia», *Zeitschrift für romanische Philologie*, 36, p. 601-607.  
 BELTRAN, V. (1999): «Els parlars mallorquinitzants de la Marina», *Caplletra*, 26, p. 171-191.  
 – (2005): *El parlar de la Marina Alta. El contacte interdialectal valencianobalear*, 2 vols., Alacant, Universitat d'Alacant.  
 – (2012): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta. L'empremta mallorquina*, Ondara-Pedreguer, MACMA-IECMA.  
 BELTRAN, V. & HERRERO, T. (2012): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa*, Ondara-Pedreguer, MACMA-IECMA.  
 BORJA, J. (2005): *Llegendes del sud*, Picanya, Bullent.  
 CAPÓ, B. (1994): *Costumari valencià*, vol. 1, Picanya, Bullent.  
 CASANOVA, E (1994): «Notes sobre el parlar de la Marina Alta», *Aguaites*, 10, p. 73-85.  
 COLL, P. (2014<sup>2</sup>): *El parlar del Pallars*, Tremp, Garsineu.

- COLOMINA, J. (1985): «El parlar de la Marina Alta», *La Rella*, 4, p. 37-54.
- (1986): «Mallorquinismes a Tàrbena i a la Marina Alta», dins *7è Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, p. 659-678.
- COROMINES, J. (1983-1991): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, 8 vols., Barcelona, Curial.
- (1990): *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*, Barcelona, Curial.
- COSTA, A. (2009): «Influència de la repoblació mallorquina del s. XVII a les comarques del sud valencià en la matança del porc», dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià, Segle XVII* (Tàrbena 2007), p. 215-219.
- COSTA, J. (1977): *El Marquesat de Dénia. Estudio geográfico*, València.
- (1977-1978): «La repoblació mallorquina en la Marina alta i el seu entorn en el segle XVII», *Trabajos de Geografía*, 34, p. 87-91.
- DE MARLIAVE, O. (2005): *Trésor de la mythologie pyrénéene*, Tolosa, Sud Ouest.
- [DCVB] V. ALCOVER, A.; MOLL, F. (1930-1962)
- [DECat] V. COROMINES, J. (1983-1991)
- DIÉGUEZ, M. A. et al. (1999): *Rondalles de la Marina, Altea, Caixaltea-APA IES Altea*.
- GILI, A. (1996): *Aportació al cançoner Popular de Mallorca*, vol. 3, Palma, El Tall.
- GINARD, Rafel (1981): *Cançoner popular de Mallorca*, vol 3., Palma, Moll.
- GINER, J. (2013): *El valencià de la Valldigna*, València, Universitat de València-Mancomunitat de la Valldigna.
- GISBERT, F. (2008): *Màgia per a un poble. Guia de creences i criatures màgiques populars*, Picanya, Bullent.
- MADOZ, P. (1987): *Diccionario Geográfico-estadístico-histórico de Alicante, Castellón y Valencia*, vol. II (edició facsímil del text de 1845), València, Alfons el Magnànim.
- MARTÍ I GADEA, J. (1906): *Tipos, modismes y còses curioses de la terra del gè*, 3 vols (seguim l'edició facsímil de les edicions París-Valencia, València, 1993).
- MARTÍN, J.C. (2011): *Valencians contra la fil·loxera. Pràctiques vitivinícoles tradicionals i innovacions agronòmiques*, València, Anaconda.
- (s/d): «Influència de la repoblació mallorquina en la viticultura valenciana», dins *II Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià* (Xaló 2012) (en premsa).
- Martínez, F. (1912): *Folklore valencià. Vol. 1. Coses de la meua terra* (seguim l'edició facsímil de la Revista Altea - Ajuntament d'Altea, Altea, 1987).
- MAS, A.; MONJO, J.L. (2000): «Repobladors mallorquins al sud del País Valencià després de l'expulsió dels moriscs. Cap a un estat de la qüestió», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 56, p. 275-296.
- (2002): «La mallorquinització onomàstica a la València del segle XVII. L'aportació de la vila de Santa Margalida», dins *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes* (València, 2001), p. 119-144.
- (2002): *Per poblar lo regne de València... L'emigració mallorquina al País Valencià en el segle XVII*, Palma, Govern de les Illes Balears.
- (2003): «Els llinatges de creació mallorquina com a eina d'estudi de l'onomàstica del País Valencià», dins *29è Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Teulada, 2002), p. 523-551.

- (2004): «Tothom se'n va a la població de València. L'emigració mallorquina al Regne de València en el segle XVII», *Butlletí de la Societat d'Estudis Històrics. Filial de l'Institut d'Estudis Catalans*, 15, p. 89-112.
- MAS, A. & MONJO, J.L. & MAS, J. (2007): «Aportacions menorquines a l'onomàstica valenciana en el segle XVII», dins *XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia* (Muro, 2006), p. 13-25.
- (2008): «Els mallorquins repobladors de la Ribera. Segle XVII», dins *Actes de la XI Assemblea d'Història de la Ribera* (Corbera, 2006), p. 207-239.
- (2010): «Emigrants i repobladors mallorquins a la Vall d'Albaida després de l'expulsió dels moriscos», dins *III Congrés d'Estudis de la Vall d'Albaida* (l'Olleria, 2009), ISBN: 978-84-9235588-5-4.
- (2011): «Aportacions eivissenques a l'onomàstica valenciana del segle XVII», dins *XXIII Jornada d'Antroponímia i Toponímia. V Seminari de Metodologia en Toponímia i Normalització Lingüística* (Porreres, 2010), p. 149-186.
- (2012): «Unes notes sobre la repoblació de Xeraco després de l'expulsió dels moriscos (1609), L'aportació balear», *L'Escudella. Revista d'Història i Cultura*, 3, p. 21-26.
- MASSOT, J. (1984): *Cançoners musicals de Mallorca*, Palma, Caixa de Balears.
- MONJO, E.A. & MAYOR, J. (2004): *Cançons nostres*, Teulada, Ajuntament de Teulada.
- MONJO, J.L. (2001): «Mallorquins i garruts. Una introducció a l'estudi antropològic de la repoblació mallorquina del sud valencià a través de la tradició oral», *Revista Valenciana de Folclore*, 2, p. 133-155.
- (2004): «La tradició de la porcejada a Tàrbena», *Revista Valenciana de Folclore*, 4/5 (2003/2004), p. 39-58.
- (2007): «Noves aportacions a l'estudi de les devocions populars valencianes al segle XVII. El cas dels repobladors mallorquins», dins *4t Congrés d'Estudis de la Marina Alta* (2003), vol. 1, p. 209-234.
- (2009): *El cançoner popular de Tàrbena. Recopilació i estudi lingüístic*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- (2010): «L'aportació onomàstica mallorquina», dins *I Jornades de Repoblació Mallorquina al Sud Valencià, Segle XVII* (Tàrbena 2007), p. 191-212.
- MONJO, J.L. & FLORES, M.A. (2010): «*Rapa moixetes*. Un treball etnomusical i etnoliterari entre Santa Margalida (Mallorca), Tàrbena i Xaló (País Valencià)», *Sarrià*, 3 (primavera 2010), p. 92-104.
- MONJO, J.L. & MASCARÓ, E. (2007): «Observacions a propòsit de *Notícia de "els rabuts" de Tàrbena*, un text inèdit d'Adolf Salvà», *Randa*. 59. *Homenatge a Jordi Carbonell*, p. 109-132.
- MUNAR, F. (2003): *Jocs de matances*, Palma, Documenta Balear.
- OBRADOR, J. (1952): *Santa Maria de Lluch. Historia de su colegiata (Mallorca)*, Palma, Sagrados Corazones.
- PIFERRER, P. & QUADRADO, J.M. (1888): *España. Sus monumentos y artes, su naturaleza é historia. XXI. Islas Baleares*, Barcelona.
- PEREA, M. P. (2002): *Quaderns de camp. Antoni M. Alcover; Francesc de B. Moll, J. Benejam, Jaume Sastre*, Palma, Govern de les Illes Balears, CD-ROM.
- QUINTANA, A. (1997): *Blat colrat! Literatura popular catalana del Baix Cinca, la Llitera i la Ribagorça. 1. Narrativa i Teatre*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Institut d'Estudis del Baix

Cinca, Institut d'Estudis Ilerdencs, Diputació General d'Aragó.

*RondCat: cercador de la rondalla catalana*, Arxiu de Folklore, Departament de Filologia Catalana de la Universitat Rovira i Virgili. Darrera consulta: juliol de 2016. URL

: <<http://www.sre.urv.cat/rondcat>>

ROSSELLÓ, V. (2003): «La geografia i la toponímia de Mallorca i la Marina (valenciana)», dins 29è *Col·loqui de la Societat d'Onomàstica* (Teulada 2002), p. 637-645.

SALVÀ, A. (1988): *De la Marina i Muntanya: Folklore*, Alacant, Institut d'Estudis Juan Gil-Albert-Ajuntament de Callosa d'en Sarrià.

SANCHIS, M. (1982): *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, 2, València Ed. 3 i 4.

SEJO, F.G. (1979): *Los fantasmas de Alicante, Valencia y Castellón (bubotes, follets, bruixes...)*, Alacant, Seijo.

VENY, J. (1974): «El llegat lingüístic mallorquí a Tàrbena (Alacant)», *Lluc*, 614, p. 18-20.

– (1984<sup>2</sup>): «Tàrbena i les petges dels colonitzadors mallorquins» dins *Estudis de geolingüística catalana* (1<sup>a</sup> edició el 1978), Barcelona, Ed. 62, p. 226-240.

– (1998<sup>12</sup>): *Els parlars catalans (síntesi de dialectologia)* (1a edició el 1978), Palma, Moll.

VENY, J.; PONS, L (2006); *Atles Lingüístic del Domini Català*, vol. 3, Barcelona, IEC.

VERDÚ, J.R. (2001): *A la vora de la llar*, Alcoi, Marfil.

VICENS, J. (1983): «El Báculo de la parroquia de Benissivà. 1762», *Quaderns de Pego*, 3, p. 11-26.